

А.М. Прилуцький, старший викладач

ГЛОБАЛЬНІ І РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО РИНКУ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

В статті розглядаються деякі глобальні і регіональні аспекти розбудови національного аграрного ринку України в контексті системного підходу.

The article deals with some global and regional aspects of creation of national agrarian market in Ukraine in the context of the systems approach are examined.

Ключові слова: аграрний ринок, системний підхід.

Keywords: agrarian market, systems approach.

В обґрунтуванні сучасних підходів до формування аграрних ринків чітко простежується наявність у більшості дослідників розуміння необхідності системного підходу.

Так О.В. Березін вважає, що несистемність, недостатня комплексність, характерна, зокрема, теоретичним дослідженням процесу формування національного аграрного ринку, створення і функціонування господарського механізму. Наявні вітчизняні публікації, на його думку, фрагментарні, без урахування теоретичних здобутків, без урахування зарубіжного практичного досвіду, без урахування глобальних економічних відносин [1]. Складність формування продовольчого ринку, стверджує О.В. Березін в іншому дослідженні, пов'язана з необхідністю врахування багатьох чинників та умов, різних за змістом, характером і пріоритетами щодо їх ролі і значення у ринкоутворюючому процесі. Ігнорування хоча б одного з них здебільшого призводить до негативних наслідків [2]. Подальший розвиток концептуальних положень формування продовольчого ринку він вважає у створенні механізму передачі циклічних імпульсів, що виникають у різних країнах, перетворення його з сумативної на логічно цілісну і структурно завершену систему, формування виробників продовольства як визначальних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [2]. Сучасне розуміння сутності і змісту ринкоутворюючого процесу зумовлене, на його думку, із зміною його орієнтації на розширення інноваційної діяльності, диверсифікації виробництва і ринкового середовища [2].

Несистемне, переважно адміністративне регулювання залишає ринок неефективним, підкреслюють В.Точилін, Т.Осташко та інші автори одного з останніх ґрунтовних досліджень ринків реального сектора економіки [3].

Загалом, попередній досвід перетворень у сільському господарстві показав, що окремі заходи, зокрема, реорганізація державних і колективних підприємств, надання землі у приватну власність не вирішують проблеми насичення ринку продовольчими товарами.

Мета даної статті – обґрунтувати необхідність врахування глобальних та регіональних аспектів при застосуванні системного підходу до розбудови національного аграрного ринку.

Необхідність системного підходу проявляється на різних рівнях дослідження процесу формування ринку, різних його напрямках. В більшості досліджень чітко простежується розуміння необхідності нерозривного зв'язку цього процесу з розвитком аграрного виробництва, національною економікою, глобальними ринками і світовим господарством, державою, громадянським суспільством, неформальними інститутами і т. ін. Саме це різноманіття рівнів, напрямів і сторін ринкоутворюючого процесу засвідчує необхідність застосування системного підходу, «зведення» воедино розпорошеності теоретичних досліджень і практичних дій.

Автори підручника «Ринок і ресурси споживчих товарів» наголошують на тому, що споживчі ринки тісно прив'язані до виробництва через специфіку продукції, яка швидко втрачає споживчі якості, дуже залежить від наявності умов зберігання і переробки, ринкової інфраструктури, оснащеності оптових ринків засобами зберігання і переробки. Тому аграрні ринки дуже складні, багатокритеріальні, а умови і чинники формування національного продовольчого ринку України об'єктивно визначають його структуру [4].

Відсутність системності у підходах до формування аграрного ринку, на думку Н.О.Офіленка, сприяла появі численних посередницьких структур на продовольчому ринку. Збут сільськогосподарської продукції опинився в руках комерційних структур, що зумовило зростання цін сільськогосподарської продукції і її неконкурентноспроможність. Цим скористалися експортери в Україну, витісняючи вітчизняного товаровиробника. Введення в дію виробничих потужностей сільськогосподарського призначення постійно скорочується. За відсутності цілеспрямованої політики формування системи ринків торгівля продовольчими товарами у нас без належної інфраструктури, що характерно для сучасних ринків зерна, цукру, насіння соняшника та ін. Крім великих трейдерів існує маса дрібних торговців, які «підформовують» товарні партії для великих фірм і бірж. На проблемах біржового ринку позначається відсутність державної підтримки [2].

Особливості національних аграрних ринків серед іншого є, перш за все, відображенням національного аграрного виробництва. Потужне національне аграрне виробництво формує облік національних аграрних ринків як ринків переважно власного виробництва з відповідною присутністю на зовнішніх ринках. Слабке ж національне аграрне виробництво надає національним аграрним ринкам характеру імпортозалежних, посилюючи тим самим тиск на національного товаровиробника. Тому розбудова аграрного ринку без усвідомлення того, що він є зворотною стороною аграрного виробництва, означає відхід від принципу системності. О.В. Березін, досліджуючи в своїй докторській дисертації організаційний механізм формування і

розвитку продовольчого ринку, цілком справедливо, на наш погляд, розглядає аграрне виробництво як базовий чинник формування продовольчого ринку [1].

Прагнення до системного підходу в розбудові аграрного ринку виявляється і в чіткому усвідомленні взаємозв'язку аграрного сектора з національною економікою в цілому, з її можливостями. Тут слід вказати на декілька аспектів проблеми.

По-перше, економічно розвинені країни з високим рівнем промислового розвитку мають і високий рівень технічної озброєності сільськогосподарського виробництва як бази його продуктивності і здешевлення його продукції на ринках.

По-друге, у економічно розвинених країн значно більше можливостей для фінансової підтримки аграрного сектора, сприяння його конкурентоспроможності. Так, фермери Франції, яка є другою серед країн-експортерів продовольчої продукції, 80% свого доходу отримують від Європи завдяки субсидіям. США, де субсидії найбільші, «душать» виробництво і ринки слаборозвинених країн [5].

По-третє, економічно розвинені країни, за інших рівних умов, мають більший внутрішній ринок, здатний створювати нові можливості для зростання національного виробництва.

По-четверте, оскільки мати сучасну техніку і технології здатні лише великі виробники, вони виграють у господарств дрібних, заснованих на людському капіталі. За таких умов неможливий ні вільний обмін, ні вільна конкуренція. Де фермерів багато, а покупців їх продукції мало, фермери не визначають ціни, Тут має місце цінова дискримінація виробників з боку трейдерів, що реалізується у вертикальних виробничо-торгівельних структурах. Монополія трейдерів посилюється за умов відкритих національних ринків. Так, лише 10% зерна продається на світових ринках, а решта – на місцях. Проте, самі ці 10% визначають ціну хліба [5].

Розбудова ринку за таких умов потребує всебічної активної участі держави. Проблема полягає у тому, що за умов слабкості економіки країни держава, як правило, змушується до адміністративного регулювання аграрного ринку, яке суперечить інтересам його суб'єктів.

Таким чином, очевидно, що сучасні підходи до формування аграрного ринку без передбачення необхідності активної участі держави в цьому процесі, немислимі. Тим більше, що фактично українська держава усунулась від всякої відповідальності за організацію сільськогосподарського виробництва і ринку, від більш-менш дієвої підтримки, обмежуючись, у кращому випадку, програмними деклараціями. Як зазначають автори вже згаданого дослідження «Ринки реального сектора економіки України. Структурно-інституціональний аналіз», «...в аграрному секторі України ринкові перетворення розпочалися і проходили без комплексної урядової програми, що базувалася б на стратегічній науково обґрунтованій концепції. Відповідно, через відсутність послідовної державної аграрної політики процеси реформування відбувалися із запізненням, непослідовно і неефективно. Невизначеність аграрної політики залишається характерним чинником всього ходу реформування аграрного сектора і формування аграрних ринків, що, зокрема, пояснює провали, які мали місце

на аграрному ринку протягом 2003-2008 рр. Ці негативні чинники зумовили ухвалення Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», що визначає цілі і пріоритети аграрної політики в країні. Втім, зазначені у Законі тринадцять пріоритетів аграрної політики не були здатні посприяти більшій визначеності і сфокусованості аграрної політики. Тільки у 2007 р. було прийнято Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 р. (затверджена Постановою Кабінету Міністрів №1158 від 19 вересня 2007 р.), яка, проте, не фінансується належним чином [3, с.280-281].

Необхідність системного підходу до процесу формування аграрного ринку постає з особливою гостротою в сучасних умовах глобалізації з її відкритими національними економіками і глобальними ринками. Обґрунтування необхідності перетворення існуючих механізмів аграрного ринку в більш цивілізовану модель, яка враховує тенденції до глобалізації ринків, міститься в роботах О.Г.Білоруса, П.І.Гайдуцького, Б.В.Губського, М.Г.Делягіна, Ю.М.Пахомова, С.І.Соколенка, В.О.Точиліна та інших дослідників. В цих дослідженнях констатується, що в умовах глобалізації посилюється вплив держав на аграрний ринок у зв'язку з загостренням продовольчої проблеми, необхідності збалансування рівня цін, підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Фактом стало монополічне становище на ринку агротрейдерів, які завдяки цьому здійснюють контроль над збутом і переробкою сільськогосподарської продукції, «знижують» рентабельність сільгосптоваровиробників, здійснюють спекулятивні операції, що в процесі розбудови аграрного ринку висуває перед державою завдання усунення монополізму агротрейдерів.

Констатується також поява на глобальних ринках гіперконкуренції, базованої на постіндустріальних технологіях та ресурсах і пов'язаної з переходом від конкуренції цін до конкуренції якості, яка на аграрному ринку особливо загострилась у зв'язку з проблемами екології, застосування ГМО, хімії тощо.

Ці нові умови вимагають, перш за все, усвідомлення того, що «...час національних ринків, - як висловився з цього приводу нинішній Президент Російської Федерації В.В.Путін, - пройшов» [6]. Це означає, що підхід до формування національних аграрних ринків має знаходитись в контексті взаємодії національного ринку як частини з глобальним аграрним ринком як цілим, а отже, національного ринку, формованого за моделлю відкритого тією чи іншою мірою для проникнення товарів і капіталів з інших країн, для включення у глобальне конкурентне середовище. Умовою формування внутрішнього ринку сьогодні, вважає Я.Ю. Орленко, є його відкритість для зовнішніх чинників формування пропозиції, посилення гостроти конкуренції і відкритості для національних товаровиробників зовнішніх ринків, потреба в державному протекціонізмі і підтримці експортоорієнтованих виробників.

Виникаюча за цих обставин потреба протистояти дестабілізації виробництва, зовнішньоекономічної діяльності встановленням конкретних співвідношень між

виробництвом, експортом і імпортом, на думку Я.Ю.Орленко, є обов'язковою умовою при інтеграції національної економіки до СОТ. Разом з тим, посилення взаємодії виробництва, експорту і імпорту пордвольчих товарів змінює співвідношення між такими важілями регулювання цих процесів, як лібералізація і протекціонізм на користь останнього [7]. «Розвиток агроіндустрії на основі принципів відкритого і прозорого ринку, - вважає представник Торгової палати США в Україні Хорхе Зукоскі, - це шлях до досягнення Україною економічного успіху і прориву в цілому» [8].

Підкреслюючи значення національних і глобальних аспектів у формуванні підходів до дослідження процесів розбудови і розвитку аграрного ринку (особливо глобальних), А.Гальчинський зазначає, що слід чітко усвідомити, що процеси, які відбуваються в сучасних розвинених економіках світу і визначають рух глобальної економіки, породжують принципові виклики для економічної теорії, «... її інструменти виявляються все більш неадекватними, надто вузькими. Вони не охоплюють весь простір поля економіки, органічно поєднуючої не тільки традиційно-економічні, але і соціальні, духовні, світоглядні, ментальні і інші фактори в їх системній взаємозалежності і структурній цілісності» [9, с. 417].

Говорячи про динаміку світових ринкових систем у XXI столітті, треба брати до уваги загальний (глобалізаційний) їх контекст. Тобто, враховувати те, що під глобалізацією, зокрема і насамперед, розуміють, як це слушно стверджує К.Майнуер, «нелінійну динаміку світових ринкових систем» [10]. Такий підхід означає, що розбудовуючи власну ринкову систему загалом і аграрний ринок, зокрема, ми не зобов'язані огульно слідувати тому чи іншому зарубіжному зразку, діяти за логікою жорсткого економічного детермінізму, а спиратися на власні особливості, національні традиції, ментальність, дух. Він означає необхідність забезпечення умов для повної свободи прояву цих особливостей, в тому числі і створення необхідних умов для того, щоб притаманні суспільству «негативні» риси суттєво не позначалися на ефективності ринку.

В контексті системного підходу до дослідження проблем формування аграрного ринку розглядаються і регіональні його аспекти, пов'язані з різноманітністю географічних факторів, відповідною специфікою, рівнем розвитку продуктивних сил тощо. Останніми роками регіональні і структурні аспекти в сучасних підходах до дослідження і до практики ринкоформування в аграрному секторі здійснюються доволі активно [11]. Хоча більшість сучасних наукових розробок теоретичного і практичного значення, які стосуються розвитку аграрного ринку, формування його інфраструктури, як вважає, зокрема, М.П.Коваленко, майже не торкаються регіональних аспектів аграрних ринків [12]. Вказуючи на важливість регіонального підходу до розв'язання проблем аграрного ринку, акад. РАН Л.Абалкін писав, що не існує універсальної аграрної політики не тільки стосовно окремих країн, але й окремих регіонів і галузей. Універсальна (єдина) політика вкрай небезпечна. Як такі проблеми аграрного сектора (підтримка паритету цін, фінансові субсидії селянам, захист на

внутрішньому і зовнішньому ринку) розв'язуються, корисно, на його думку, повчитися у США, Японії, Франції і Італії [13].

Регіоналізація, вважають українські вчені Ю.Пахомов і Ю.Павленко, є способом пристосування до умов глобальної економіки країн, не готових ефективно конкурувати у відкритому глобальному просторі безпосередньо [14].

Б.Губський підкреслює, що в АПК сьогодні кожна галузь живе і працює у своїй власній системі координат. Щоправда, це, на його думку, в умовах ринку лише ще більше усладнює суперечності [3, с. 26]. Дещо іншої точки зору дотримується тут росіянка М.Ш.Громова. Відмінність ринків всередині системи, вважає вона, не суперечить принципу системності, оскільки мова йде не про відмінність в механізмі функціонування системи (організація чи самоорганізація), а в предметі організації. Тобто, відмінність в тому, як веде себе самоорганізація окремих структур системи [2].

Та обставина, що Україна змушена в силу історичних обставин вирішувати водночас проблему розвитку ринку і національної держави, на думку Н.І.Гражевської, «схиляє теоретичні міркування до своєрідного «ринкового націоналізму... безпосередньо пов'язаного з ідеєю суверенного розвитку». Особливості національно-державного розвитку, вважає вона, не можуть не визначати умов, логіки і ефективності розбудови ринку [15, с.199].

За деякими оцінками сучасні підходи завершують етап спонтанної економічної динаміки, хаотичного розвитку, визначального впливу неконтрольованих короткострокових чинників зовнішнього і внутрішнього походження. І знаменує цей процес розробка (визначення) стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 роки «Шляхом європейської інтеграції», яка є найбільш комплексним і ґрунтовним документом, базованим на оцінці сучасного стану вітчизняного аграрного ринку і тенденціях розвитку світових продовольчих ринків, спрямована на забезпечення продовольчої безпеки країни, вимагає дієвого регулювання держави як для задоволення продовольчих потреб споживачів, так і адаптації товаровиробників до діяльності в умовах СОТ, формування потужного експортного потенціалу [16]. Однак, реалізація цієї стратегії на практиці до цього часу, про що вже йшлося вище, залишається без належної уваги і підтримки з боку держави.

Як показують останні дослідження, реалізація розглянутих вище аспектів системного підходу до формування аграрного ринку пов'язується з методологією «структурно-інституціонального аналізу», в якому «структурну рамку» дослідження визначає метод аналізу галузевих ринкових структур, а аналіз структурних елементів проводиться з використанням інституціональних підходів [3, с.275].

Література

1.Організаційно – економічний механізм формування і розвитку продовольчого ринку //Автореф. дис. д – ра екон. наук, - 08.07.02/ О.В.Березін; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки» УААН. – К.: 2006. – 34 с.

- 2.О.В.Березін. Проблеми формування продовольчого ринку України. – К.: «Вища школа», 2002. – 211 с.
 - 3.Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. Наук В.О.Точиліна; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2009. – 640с. табл. рис.].
 - 4.Офіленко Н.О. Ринки і ресурси споживчих товарів (ряд авторів). [Ел. ресурс: http://pidruchniki.ws/14170120/tovaroznavstvo/umovi_chinniki_formuluvannja_prodoVOLchogo_rinku].
 - 5.Фермеры на грани голода. [Ел. ресурс: EX. <http://www/ex.ua/view/14092788.ra> 1987, 23775].
 - 6.[Ел. ресурс: <http://www.chel.aif.ru/money/article/24356#> a MyL8].
 - 7.Орленко Я.Ю. Розвиток внутрішнього ринку та зміцнення продовольчої безпеки України. [Ел. ресурс: http://www.economist-confer.com.ua/full_article/1096/]
 - 8.Див.: Украина и мир. 2011. Глобальная повестка/ Сегодня. The New York Times. Совместный проект. – С. 28.
 - 9.Гальчинский А.С. Кризис и циклы мирового развития. - К.: АДЕФ – Україна, 2010. – 480с.
 - 10.Майнуэр К. Сложность бросает нам вызов в XXI веке. Будущее России в зеркале синергетики. – М. 2006. – С.223
- Примітка. Проблеми формування і функціонування окремих ринків продукції аграрного виробництва в останні роки потужно досліджуються, зокрема, в Інституті аграрної економіки УААН.
- 12.Коваленко М.П. Стратегія розвитку регіонального аграрного ринку та його інфраструктури.: Дис... канд.. наук: 08.07.02. – 2002. [Ел. Ресурс: [http://www, Lib. Ua – ru. net/ diss/ cont/ 334577.html](http://www.Lib.Ua-ru.net/diss/cont/334577.html)].
 - 13.Дж.Сорос. Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою/ Пер. з англ. Р.Ткачук, А.Фролкін. – К.: Основи. 1999. – 259 с.
 - 14.Цивилизационная структура современного мира: Глобальные трансформации современности /Под ред. акад. НАН Украины Ю.Н.Пахомова, д-ра филос. наук Ю.В.Павленко. – К.: Наукова думка, 2006. – 632с.
 - 15.Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
 - 16.Страшинська Л.В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні: Монографія/ Під ред. акад. НАН України Б.В.Данилишина. – К.: Профі. 2008. – 532 с.